

હરિશ્ચન્દ્ર ભ. ભટ્ટ અને સુરલીધર ઠાકુર

કૃત કાવ્યોત્તો સંયુક્ત સંગ્રહ

સકુન્તલ સર્પ

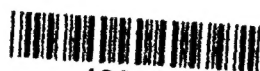

પ્રકાશક

કુમાર કાર્યાલય . ૧૪૫૪ રાયપુર . અમદાવાદ

સર્વ હક્ક કર્તાને સ્વાધીન
પ્રથમ મુદ્રણ • ૧૯૪૦

મુખ્ય વિક્રેતા
આર. આર. શેઠની કં.
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબાઈ-૨
કિંમત એક રૂપિયા
૫૮ = ૦૦

16561

વિષયમાં સ્વતંત્ર સંગ્રહો પ્રસિદ્ધ કરવાનો અવ-
કાશ રહે અને ગુજરાતમાં ઉત્તરોત્તર વધતી
જતી કવિતાપ્રવૃત્તિના સમયમાં આ પ્રકાશન
નાહકનું ઝોળા રૂપ ન થાય એટલા માટે ચૂંટેલાં
કાવ્યોનો આ સંગ્રહ પરિમિત સંખ્યામાં પ્રસિદ્ધ
કર્યો છે.

આ સંગ્રહમાંનાં કાવ્યો આ પહેલાં જે સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ
થયાં હોય તેના સંચાલકોનો આભાર માનવાની તક લઈએ છીએ.

સંગ્રહની ગોઠવણીમાં મથાળાં કાઢી નાખીને આંક અને મોટા
પ્રથમાક્ષરથી દરેક નવા કાવ્યની શરૂઆત સૂચવી છે. પરંતુ જેમને
મથાળાં જેવાં જ હોય તેમને માટે અનુક્રમણિકામાં નામો આપ્યાં છે.

મુ. શ્રી રવિશંકર રાવળના સહકાર તથા મુ. શ્રી બચુભાઈ રાવતના
સહભાવિની, આ કાવ્યસંગ્રહ પ્રસિદ્ધ થાય છે એવા રૂપમાં મૂકી ન જ
શકાત એ નોંધવું જરૂરનું છે.

રામનવમી • ૧૯૯૬

હરિશ્ચન્દ્ર ભ. લાટ
મુરલી ઠાકુર

હરિશ્ચન્દ્ર ભ. ભટ્ટ કૃત
નેસેંદ પિલસુદ્ધરકી
(પાલાંડના ઇતિહાસની ભૂમિકા સાથે)

હવે પછી
મેસેરિક • જીવન અને ફિલસૂફી
(એક પ્રજના ઇતિહાસ સાથે)

મુરલી ઠાકુર કૃત
પરબનાં પાણી
(વાર્તાસંગ્રહ)

મેળો : બાલગીતો

અનુક્રમ

સાખ્ય અને બીજાં કાવ્યો

ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ	ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૧	સાખ્ય	૧	૧૮	—ને	૧૨
૨	લેખનમંત્ર	૧	૧૯	વસંતપંચમીએ મૃત્યુ	
૩	પુષ્કનું ચિત્ર દોરતો અજં- તાનો કલાકાર	૧		પામેલી અદેનને	૧૨
૪	સાવિત્રી	૨	૨૦	ભવરણ	૧૩
૫	નેત્રવિસર્જન	૨	૨૧	નિતનવ ધરી શોભા	૧૩
૬	સમાધિ	૩	૨૨	ઉદયદર્શન	૧૩
૭	જૂહુ કિનારે પૂર્ણિમાએ	૪	૨૩	સવાર	૧૪
૮	તાંડવ	૪	૨૪	મુખરંજ	૧૪
૯	મળરકે ચોપાટી ઉપરનું લોકમાન્યનું આવહું જોઈને	૫	૨૫	આશ્લેષ	૧૪
૧૦	શેષકથા	૬	૨૬	આંસુ	૧૪
૧૧	ધરિત્રી	૮	૨૭	વસંત વીતી	૧૫
૧૨	સૈનિકની અંતિમ ઇચ્છા	૮	૨૮	પ્રતિમા	૧૫
૧૩	મુંબઈને	૯	૨૯	ઉપમા	૧૫
૧૪	શ્રીરંગપદ્મ	૧૦	૩૦	ક્ષીરનીર	૧૬
૧૫	કન્યાને	૧૧	૩૧	યાત્રાળુ	૧૬
૧૬	મિત્રને લગ્ન પ્રસંગે	૧૧	૩૨	રતિનું સાન્નિધ્ય	૧૭
૧૭	જનની	૧૨	૩૩	પ્રણયોર્મિ	૧૭
			૩૪	ધ્વનિ	૧૮
			૩૫	કાંતે જો પ્રેમને તું	૧૮
			૩૬	પગલી	૧૯

ત્રેય

ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનાં ચિત્રો • અધૂરા કાવ્યખંડો

૩૭	ધર્મમંગલ	૧૯	૩૯	રાધા	૨૦
૩૮	ધંધુ	૨૦			

સફર અને બીજાં કાવ્યો

૧	સફર	૨૩	૪	દીકાં લલિતલોચને	૨૪
૨	માતાને	૨૩	૫	વિપાદ	૨૪
૩	ધંબના	૨૩	૬	ભીખ	૨૫

ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ	ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૭	વિકલતા	૨૫	૨૩	સ્વપ્નભંગ	૩૩
૮	મશાણુ	૨૬	૨૪	ધન્ય ઘડી	૩૩
૯	કોણુ જાણુ?	૨૬	૨૫	ભેટ	૩૪
૧૦	હું મનૂર	૨૭	૨૬	સ્વીકાર	૩૪
૧૧	આશાનો એકતારો	૨૭	૨૭	સાન્તવન	૩૫
૧૨	કહેવી'તી મારે	૨૮	૨૮	ઝંખના	૩૫
૧૩	હુંયે પ્રણયી હોત તો	૨૮	૨૯	હારે સખી!	૩૬
૧૪	હશે!	૨૮	૩૦	આભના સરોવરે	૩૭
૧૫	વદાય	૨૯	૩૧	ઊરદોલ	૩૭
૧૬	વિક્ષણ ગીત	૨૯	૩૨	આખંડ જ્યોતને	૩૮
૧૭	સ્મૃતિધેલાંને	૩૦	૩૩	સોદાગર	૩૯
૧૮	ગુંથાયાં હૈયાં જે	૩૦	૩૪	ગોવાલણુ	૪૦
૧૯	કહો—	૩૧	૩૫	વાદળી	૪૧
૨૦	શું નથી?	૩૧	૩૬	જહેનડી	૪૧
૨૧	અખોલ ઘા	૩૨	૩૭	કાચો વહુલો	૪૨
૨૨	મિલન	૩૨			

શરદુત્સવ (ગીતનાટિકા)

૩૮	અજંપ	૪૫	૪૧	પુકાર	૪૭
૩૯	આશા	૪૫	૪૨	ઉલ્લાસ	૪૭
૪૦	પ્રભાત	૪૬	૪૩	પૂજા	૪૮

સુખ્ય

અને બીજાં કાવ્યો

✽

કુરિશ્ચન્દ્ર ભ. ભટ્ટ

सद्गत पिताश्रीने

૨
સ મીરનું જોર, અપાઠ મેઘનો
ધરિત્રીને ભીંજવતો પ્રપાત
શમે, ભરે આર્દ્ર મધુર ગંધથી
મારા વાડામહીનો નભકલગી સમો ગર્વિષો પારિજાત.

(વસંતે જગનાં વૃક્ષો પાંગરે તે સમે તને
વરવું રૂપ ત્યાગીનું લઇને રહેવું ગમે;
ગભીરા પૃથિવી જ્યારે સ્નાનથી પરવારતી
વર્ષાના, તવ સત્કારે એને ખોળે ફૂલો ભરી.)

સાથી થઇને તહીં દેવવૃક્ષનો
ઊભો હતો દેવકપાસ નાનડો,
લાવણ્ય હેમંતનું આથમે અને
લજ્જાધેરી પધારે શિશિર તવ ખીસે નાનડો એ કપાસ.

૨
ઉનાળાના તાપે સડક પરથી હું તુજ નીચે
જતાં, ફૂલો પીળાં હળદર સમાં ત્યાં રવડતાં
ઉડીને આવ્યાં તે, મુજ અનુભવોના રૂમરણમાં
લઈ રાખ્યાં; આજે કંઈ દિવસ વીત્યે નજરમાં
અડ્યાં. ના થોભ્યો હું તવ શીતળ છાયા મહીં તદા,
ક્ષમા ના માગું હું; જીવન અમં શાંતિવિમુખ આ
ધરતું જાયે કોઈ ઝરણુ સમ વેરાન રણમાં.

૩
પ ભો જે આંખોએ સલિલ નીતર્યો તાં દુખ દીકે;
અને જે હોઠેથી જન-હિર-વ્યથાઓ શમવતા
સર્થાં શખદો; આંધી, દરશન થતાં જે, ઉપશમે;
ઉતાઈ રેખામાં મુરત ક્યમ આંહી ભીંત પરે?
ધ્રુજે હાથો, ધ્રુજે કર મહીં પીછી, અંતર દુભે.

સુખના કો આવી તવ ચરણ અર્પે કમળ તે
 પ્રહીને જૂએ છે કમળ ભણી જેવા ઉમળકે,
 મને થે તું આજે તુજ નયનના એ પ્રણયથી
 દયામૂર્તિ! લેજે. અભય તુજ મુદ્રા કર તણી
 મને શ્રદ્ધા અર્પે. દગ મંહીં ભરીને મુખરતિ
 ઉતાઈ હું એને. જગતજન હૈયે પ્રકટીને

નવાંકુરો જેમ ધરિત્રીને કરે
 પ્રકુલ પ્રાણાન્વિત, વિશ્વને કરો.
 ને એક માગું વરદાન હાવાં:
 મૂતદયાં વિસ્તારય તારય સંસારસાગરાત્ ।

૪ ને એ ભમી ચિર સુદૂર અનંત એવા
 તારાજડિત્ર નભમાં પરિત્યક્ત દેવી.
 આંખે વહે નીર અને વદતી સુવાણી
 રીઝાવવા મથતી કાલ પ્રયંડને એ.

અંધાર, ને દૂર ઉંડાણ મહીં ભમીને
 શોધી રહે પગલી કાળની એમ આત્મા.
 જો રીઝવે કદી ય તો વરદાનમાં એ
 પામે પ્રકાશ, વળી એતન, પ્રેમ મોઘાં.

૫ ર તો સમાં ચમકતાં નયનોથી રાત્રી
 ફેંકે છ દષ્ટિ મૃથિવીનભ જાઈ દેતી,
 નહાવા કરે નયન આંતરરાગ માંહી
 દૂરે; રહે નીતરી મંગલ આ ઉપા ત્યાં.

આ કાચના કણ સમાં નયનો વિલોપી
 એવાં તમિસ્ર ઉરનાં અજવાળવાને
 ને પ્રાણની તરસ છીપવવા અમીથી
 આ ગિદ્યમંગળ વીધે નયનો જ એનાં.

એ કદા નૈમિપારણ્યે, મુમુક્ષુ, જ્ઞાનવાંધુને
ભગવન્ વ્યાસ આદેશે સમાધિરૂપ આત્મનું.

આ સૂર્યની કિરણગુણિએ
સરોવરે પંકજ જેમ ખીલતું,
જન્માન્તરે કોઈ સવાર બિઘડે
ને આત્મ આ સ્વપ્ન મહીથી જાગતો.

વીંધી ધસે એ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ બન્ને
વિશાળ જે, સાંકડું આભ આ થતું,
આનંદ આનંદ ધ્વનિ ભરે બધે
ને તેજ પૂરે વળી અંધકારે.

ચૈતન્ય સૌ આ જડ જેવું એને.
ને સૂર્યમાળા-ગતિ છેક ધીમી,
બહુ સમો એ ત્રણ પાદ માંડી
પામી રહે પાર અસીમનો જો.

નથી નથી ભૂત-ભવિષ્ય એને,
એ વર્તમાને જ સદા રમી રહે;
સ્વયં ત્રિમૂર્તિ ત્રણ કાળની થતાં
બધું જ એને મન વર્તમાન.

ને શન્યમાં મારગ તેજનો લઈ,
જડે ગ્રહી ચૈતનજ્યોત ધીમી,
ને પાપમાં પુણ્યની પાંખ જોઈ
પ્રસન્ન પૂર્ણત્વ મહી વિરામતો.

૨ પરબ્રહ્મ

આંધળી આંખોની આભાનો સુરજ તું,
ખેરો કાનોનું તું ગુંજતું ગીતકું,
વેદના વિછોડ્યાનું એક તું, દુઃખકું
સુખમાં આશાને છોડ્યાનો આનંદ તું,

તૃષ્ણા-ઉલ્લાસનો કાંકડો મારો તું,
અનંત અંતરની પ્રશાંત ઉપા તું,
એકલ શાંતિમાં રાત્રે સદૈવ તું,
તુંહી સમાધિ, નિગ્મનંદ રૂપ તું. *

પહેલો ખંડ આઠ-દસ વર્ષ પહેલાંનો છે. બીજો ખંડ સ્વામી ભારતનંદ
(પૂર્વાશ્રમના મૌરિસ ક્રીડમન)ના અંગ્રેજી કાવ્યનો અનુવાદ છે.

૭ **પ**લયના મરુતો ઝુંકતા હશે,
નહિ પૂરે મુરલી સૂર તે સમે;
નહિ સુધા તવ, સાગરમન્યને
પ્રલયભેરી અનન્તની વાગશે.

તુમુલ ભીપણ, માનવ નૃત્ય એ
નિરખશે સહશે ક્યમ કારમું?
અખિલ વિશ્વનું ચિત્ર વિલોપીને,
યુગ અનેકની પૃથ્વીની વેદના
કુળવી, સર્જનયજ્ઞ મહીં વિભુ
નવલ સર્જન આશિષ આપશે?

जगद्रक्षायै त्वं नटसि ननु वामैव विमुक्ता ।

૮ **વ**જૂઓ વજૂ ફેંક્યું? ઉદધિ શું ઉમટ્યો? શંખ ફૂંક્યા સમીરે?
ફાટ્યો જવાલામુખી શું? રિપુદલ દમવા ચક્રવર્તી પધારે?
નાથેલો નાગ જાગ્યો? નહિ નહિ, ગરજે કુસરી પર્વતે, -ના
શંભુએ અદ્દહારે ત્રિભુવનવિજયી નૃત્યપ્રારંભ કર્યો.

વિશ્વનું થડક્યું હેયું, બ્રહ્માંડે ઘોષ ઝીલિયા,
શંભુએ નૃત્ય આરંભ્યું, અક્ષરે નાદ ઉદ્ભવ્યા.
નક્ષત્રે માર્ગ આપ્યો, ને દેવગાંધર્વ જિતયાં,
ગણો સૌ હર્ષથી ઘેલા નાચી શંખ ધમી રહ્યા.

પવનલહર ધીમી દેવદાર હલાવે,
 દિનકર તહીં થંભી તેજ ફેંકે દિગન્તે,
 હિમશિખરમહીંથી રક્તચિખિત ધારા
 રવિકરની લપેટે શંભુની સર્વ કાયા.

અંગે અંગે ગતિ વહી રહી સર્પ સૌ વીંટળાયે,
 ચંદ્રબોતિ ચમકતી ધીમું આગિયો જોમ છોડે,
 તાલે વાગી ડમર ડમરે, અંગુલિ ઠેક આપે,
 મોંઘ ખેંચી રૂધિર ગળાતું ચર્મ અંગે વિટાળે.

લક્ષ્મીજનાર્દન કુતૂહલ દષ્ટિ ફેંકે,
 નૃત્તે રસિક ગિરિજા શરમાઇ જાયે,
 ત્યાં શારદા મધુર મંજુલ ગાન ગાયે,
 ને વેદવાણી વદતા અમરો સ્તવે છે.

ડર્યો દક્ષ, સ્વમાનરક્ષણ કર્યું, લીધો હવી-ભાગ, ને
 પાયું અમૃત દેવને, વિષ પીધું, ને જાડવી સ્વર્ગથી
 ઝીલી માનવપાપ પૃથ્વી પરનાં ધોયાં, અને નૃત્યથી
 સાધે મંગળ વિશ્વનું પ્રલયમાં બ્રહ્માંડને રોળતા.

મૃદંગ વાગે કરતાલ બાજે,
 ત્રિલોકમાં ભૈરવનાદ ગાજે,
 મૃત્યુંજયી સૂર દિગન્ત માંહે
 ફરી વળી શાશ્વત શાંતિ સ્થાપે.

પ્રલયેશ પ્રભુ થંભ્યા, થાક્યા એ વિજયી મહે,
 હર્ષ ને સ્નેહથી જોઈ, અદૃહાસ્ય કરી રહે.

ત પૃથ્વીએ પગલી આર્યકુલોની શોધી,
 તારે પદે ઉદધિ આ ધુધવે સમર્થ.
 તોડી અનેક યુગની જડ શૃંગલાઓ
 નિર્બંધ થૈ પ્રલયનું ધમસાણુ માગે.

ઉદ્ધોધતો પ્રણમી સાગરરાજ તુંને:
 ‘પ્રાચી વિષે અમ નવોદિત ભાતુ જેવો .
 તું વ્યાસ, તેં શીખવીઓ નવધ્યાનમંત્ર—
 નિષ્કામ કર્મ કરજો, તપ એ જ સાચું.

તું હો ભલે સમયમૂર્તિ; વિપાદ મારે
 એનો નથી. જગતપ્રાંગણ કો વિભૂતિ
 આવે યુગાન્તર વિત્યે પલટાવવાને
 સંરક્ષવા યુગજૂની નવ કેડીઓને.

વર્ષો થયાં પુનિત ગંગ વહી ભૂલે સૌ,
 ભૂલાઈ એ જીવનધારક સંસ્કૃતિ યે;
 ને વ્યર્થ એ શ્રમ ભગીરથનો થયો શું?
 તારા પખાણું પદ; એક જ વાંછના કે
 તું અર્ધ્ય લે, હું પ્રલયંકર થૈ પછીથી
 રોણું બધું. વળી કહીશ: તું આવ જંઝા
 ને પાંચજન્ય થઈ ભારતને નિમંત્રી
 આ એક મંત્ર નવસર્જક આપજો તું:

“માનવીઉરની આંધી, ધર્મમંગલથી શમે;
 રાષ્ટ્રોનાં ઉરની આંધી, અહિંસામંત્રથી શમે.”

૧૦ **ત્રી** ખમની રજા મહીં, હિમાદ્રિના પ્રવાસમાં
 વિચાર એક આવતો.
 ઉચે ઉચે ઉચે જતા, ઉભેલ દેવદાત્રીમાં
 વસંતપૂર્ણિમા સમે,
 કદિ અમાસ રાત્રિએ,
 દુઃખ, શોક, આર્તિમાં ફૂળેલ માનવી સમે
 વને વને ભમે અને
 સમીર મંદ શેં રુએ?

વૃંદગાન પક્ષીનાં, નિનાદ કોકિલાતણા,
 મયૂર મત્ત નૃત્યમાં, રમે કૂજે કખ્ખતરાં,
 તહીં ઉંચે ઉંચે જતા, ઉભેલ દેવદારુમાં
 હિમાનીને ભરે છ સાન્ધ્યરશ્મિ રંગરેલતા.

માનસેથી ઊડતા મને મળેલ હંસલા,
 કહે જતાં જતાં જરાઃ

સમીર મંદ દેવદારુ વૃક્ષમાં રુએ અને
 પાંદડે ઠરેલ ગોસ-ગાશુર્ણિદુઓ પડે,
 કહે બધે ઉરોવ્યથા
 સ્વદેશની જ એ કથા.

‘વૃથા યુગાન્તરોની વાત, શેં કહેં?

નાહીં કહેં?

યુગાન્તરોની એ કથા

ભુલાય ના

ભુલાય ના

પરંતુ કાલઅખિધમાલના દિગન્તરાલમાં
 વિસ્તરેલ માતૃભોમની યશસ્વી કીર્તિનું
 પ્રતીક શોધતો ફરે.

ન વિસ્મરે,

ન વિસ્મરે,

હંસ જાય દૂર દૂર, ને શમે વિરાટપૂર.
 કાલની અસીમને અનંત ભોમમાં વહ્યા
 અનેક સ્રોત સંસ્કૃતિ તણા, અને સરસ્વતી
 ડૂળી, અને રહી છ માત્ર
 અશ્રુશેષ એ કથા;
 ગ્રીષ્મ ગૈ, રહી છ માત્ર
 શબ્દશેષ એ કથા.

જમ્બુદ્વીપે ધરા પે ભરતભૂમિ તને પામીઓ ધન્ય માનું.
અમ્ભોધિ. દક્ષિણે આતુજ પદ ચુમતો અર્પતો ભિમિભાલા,
ભાંચે ભાંચે જઈને ગિરિવર ચુમતો ગંગાભની તારલીઓ;
હૂરેથી આર્ય આવ્યા રખડી રખડી, તેં સિંધુતીરે સમાવ્યા,
આંખો મોયોં ઘણો એ, ઘરઘર પ્રકટયાં અગ્નિહોત્રો, વસ્યાં કે
ગ્રામો ત્યાં, ગાય માધ્વી, નવરસભર આ અન્નપૂર્ણા રસાળા...

એવી વાતો પુરાની, રઘુકુલતણી ને યાદવો ડૌરવોની
કૌંતેયોની ભુલાધ, ભગીરથતપતી જાહવી યે ભુલાધ,
ભૂલ્યા સિદ્ધાર્થ, ભૂલ્યા...

આવ્યો ઇસ્લામ જેના ધ્વજ પર ફરકે વાંકડી ખીજરેખા,
આવ્યો એ કેસરીના ડગભર ધ્રુજવે શીર્ણ હિન્દુત્વને એ;
ઝીણી એ ખીજરેખા પુનમ સમ ખીલી, ને ગ્રસે ચંદ્રને ત્યાં
રાહુ સાંપ્રાણ્યઘેલો; પૃથિવિ પર બધે કારમી વેદનાનાં
દુઃખે રાત્રી છવાઈ; વરસ ખૂળ ગયાં; રે ઉપસૂતેજ ક્યાં છે?

મા! તારી જાહવીમાં શત શત યુગની ઘોર આકંઠગાથા
પૃથ્વીની-માનવોની શમવી સરજવા સૃષ્ટિ કેા નીતમાંગી
માણું હું ભારતે આ ભગીરથ સંમ કેં પૌરુષાર્થી યુવાનો
ને એની પ્રેરણા શી અવિરત શ્રમ લે એવી મુગ્ધાંગનાઓ.

અમે સૈનિકોએ જનનીચરણે આ શરીરને
બલિદાને આપ્યું જીવનભર ઝૂંઝી સમરમાં.
અમીરો, ખેડૂતો જીવનધન આપી અહીં સૂતા
તમારી મ્હોલાતે, અમર ઇતિહાસે ફિરત તે
દટાઈ પોકારે: પરવશ વહાં ના નીર કદી...
વહી વિરજાર ઘેલી જનગભૂમિમાં પ્રાણ પૂરતી.

વિદેશીઓ આવી ગરવી તુજ ગાથો ભુલવવા
ગથ્યા. અગ્નિજાળે સતી સમ દીપે તું શુભ ધરા,
અનન્યા તું મારે જનગભૂમિ પૃથ્વી પર સદા.

અને છેલ્લી ગારી ઉરધળકને એક મનીષાઃ
 હુંદાળા હૈયાને શિશુ સમમની હોંસ પૂરવા
 તહીં દાટો મારા વતન તહીં એકાન્ત કળરે,
 સુતેલી માતાના પદકમળની આરતિ કરી
 રમું કાલાન્તે યે ચરણરજ થૈ એ જ પદમાં.

- (૧) સોથી યે વધારે વર્ષોના પરચક્રમાંથી પોલાન્ડને સ્વાધીનતા અપાવનાર
 માર્શલ પિલસુદ્સ્કીનું ૧૯૩૫માં અવસાન થયું. એના દેશવાસીઓનો એ
 પૂજનીય ત્રાતા હોવાને લીધે સ્વાભવિકરીતે જ પોલાન્ડની સંસ્કારિતાના કેન્દ્ર
 સમા ક્રેકોવમાંના વાવેલના કિલ્લામાં 'વીરપૂર્વજો'ની સાથે દાટવાનું રાષ્ટ્રીય
 માન પ્રજા એને આપે. પોતાના મરણ સમયે એણે પણ એવી ઇચ્છા બતાવેલી
 કે રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાને માટે એના શરીરને વાવેલમાં દાટવું હોય તો યે એનું
 હૃદય તો વિલ્નામાં એની માતાની કળર આગળ એના પગ આગળ દાટવું.
 (૨) વિસ્લા (Vistula) હિંદની ગંગા જેવી પોલાન્ડની ઇતિહાસવિખ્યાત નદી.

કે રમે પ્રણયી દો કુલગેંદ લૈ, તે.
 ઝીલી હસી નયવતી પ્રિય, એમ અગ્નિધ
 આવે તરંગસીકરે અભિનંદતો એ,
 તેને ચૂમી ખડખડાટ હસી રહી તું.

ક્ષિપ્રા નહિ, નહિ હવે અલકા અમારી,
 એ વૈભવો ભુલવતી નગરી અમારી;
 રસ્તા બજારમહીં રેલત વૈભવોની
 તારે સદા નવવસંત, સદા દિવાળી.

ઉલ્લાસતા રસળતા ધનરાશિએ કે
 આવાસમાં મહલરેલ કષ્ટ આંકા,
 સૌંદર્ય ને કનકવૈભવના પિપાસુ
 હેમાંગિની રીઝવતા રૂપવેલડી દો.

પારેખ કે મૂલવતા નવરત્ન, તેવા
રશ્મિ ઝીલે અભિનવા રસદષ્ટિવાળા
નૃત્યે, કલા, કવનમાં;—સુભગા ત્રિવેણી
સંસ્કારની વહવતી નવભારતે તું.

ઉત્થાન રાષ્ટ્રનવચેતનનું અહીંથી,
એ ઉગ્ર અગ્નિ તણી જ્વાલ મહીં સમર્પ્યો
બંદી થવા કંઈક, પ્રાણ દીધા કંઈકે:
તું ઉચ્ચ શૈલ નવભારત—ચેતનાનું.

ઝાંખા તારાપ્રકાશે, પુનમસરતણું ચંદ્રિકાનીર માંહે,
તારી આકાશરેખા ગગનધુમટને વીંધતી, શોભતી એ.
એવી આકાશરેખા સુદૂર વિખરતી વિસ્તર્યા આભ માંહે
ને આ દીપાવલિના ટમટમ ધ્રુજતા દીપકો અગ્નિધ માંહે.

૧૪ **આ** જે અહીં પશ્ચિમવાહિની તટે
કાવેરીનાં ઉછળતાં જળ અંજલિમાં
લૈ તર્પતાં નયનમાં જળ ભભરાયે—
પિતૃ સ્મરૂં, સ્મરૂં પુરાતન ઇતિહાસ,
જ્યાં ગૌતમે રીઝવિયાં પ્રભુ રંગનાથ.

આનંદમાં મગ્ન, અનંતશાયિની
હ્યાં મૂર્તિ છે સાગરપુત્રી-સખ્યમાં;
વિનાશની ધૂધવતી અશાંતિમાં
એ ચિન્તવે શું નંવસૃષ્ટિ-સર્જન?

આ 'મંગલરનાન વિશુદ્ધગાત્રી'
કન્યા પધારે ગિરિજા સમોવડી
શું જાણવી મારગ મોકળો કરી
સંસારના ઉંખરમાં પ્રવેશી?

૧૫

કેશ છુટા, સિંદુર સેંથીએ
અંતરપટ ખુલશે આજે, ને
રત્નદીપકનાં તેજ જીવનનાં
અંધારાં હરશે.

અલખલાવ અંતરમાં રમતાં
હૈયે ગીત મધુરાં ભરતાં
લજ્જા આંખોમાં નીતરતાં
સમપદી ભરતી.

સહિયારી જીવનની, રાણી
હૈયાની તું, હાથ ગિલાવી
દૂર ઉંચે નભ માંડી આંખો
ધ્રુવતારો જોતી.

લીધાં વ્રતો અગ્નિ સમક્ષ, કન્યકા,
તે આજ આંહી કજળી જતો ભલે.
શમે ન, પ્રજ્વલાલિત વહ્નિ રાખજો;
વસંતનાં ચેતન પ્રાણુ ઝીલતી
વસુંધરા શી જગને હલાવજો.

પી હું હલાહલ શિવે, પૃથિવી પરે આ
તો ચે રહું જગતનું ઉર બાળતું એ ...
તાપે તપેલ ધરતી પરિતૃપ્તિ પામે

૧૬

વૈશાખની પુનમના અમીસીકરોમાં,
એવી પ્રસન્ન અમીવર્ષણ કૌમુદીને
ઝીલી જશે વિષભર્યા ઉરદાહ શામો.

૧૭

તા

રા શ્વાસે શ્વસીને મમ ઉર ધગ્યક્યું તે દીધી પ્રાણદીક્ષા
 પીધી મેં સ્તન્યધારા તુજ ઉર વળગી અંગ અંગે વધ્યાં આ;
 તે પ્રીછ્યું મૌન મારું, કુહુરવ સમજ તે મને હાથ દીધો,
 તારાં ગીતો સુણીને શબ્દ તુજ વીણી થાઉં વાયસ્પતિ હું.
 તારી હૂંફે વિતાવી શરદ કઈક ને કેં વસંતો વિતાવી;
 કિંતુ મા, યૌવને તો પ્રણયજીવનની રાત્રીને હાથ આપી
 ભૂલ્યો. ના, ના, ભૂલું ના,—તુજ ઉર ઠરતું આંખ તારી કહે છે.
 સેવામૂર્તિ હૃદયે લે, જીવનભર રહે પ્રાર્થનામૂર્તિ મારી.

૧૮

મા

રા ઉરે કોઈ અખૂઝ વેદના
 વર્ષો થયાં અંતર કોરતી હતી;
 યુગાન્તરોની અણદીઠ વાંછના
 મથી રહી સર્જન પામવા નવાં.

તેં મુગ્ધ માફે ઉર જોડ્યું, ને મને
 માતા! કીધો તેં દિવ, દૈન્ય ટાળિયું.
 રહે અધુરાં અવ ગાન મારાં
 ફરીફરી જન્મ લઈ કફે પુરાં.

૧૯

નિ

દોષ ને નિર્મળ આંખ તારી
 હતી હજી યૌવનથી અજાણ,
 કીધો હજી સાસરવાસ કાલે,
 શૃંગાર તેં પૂર્ણ ચિતા મહીં કર્યો!

કૂળી હજી દેહલતા ન પાંગરી,
 કોમાર આછું ઉઘડ્યું ન ઉઘડ્યું,
 પોંદરી રહે જીવનસુંદરી જરી,
 સરી પડી ત્યાં તુજ અંગથી જો!

સંસારના સાગરને કિનારે
ઊભાં રહી અંજલિ એક લીધી,
ખારું મીઠું એ સમજી શકે ત્યાં
મરી પડ્યો પાપ સમુદ્રની મહીં !

શિશિર આવે, કૂર કાળ આવે,
ને પુણ્ય કૂળાં દવમાં પ્રગળે;
સુકોમળી દેહકળી અરે અરે
વસંતની ફૂંક મહીં ખરી પડી !

લ વરણમાં નાચી જતો ત્યાં
આંખો તારી રમતી રમતી
અંતરભાવ લહીને મારા
જીવનમંત્ર લખે.

૨૦

નિ તનવ ધરી શોભા થાળે સદૈવ શુભંકરા
કુદરત સમી મારે માટે ચિરં રસપ્રોક્ષણા.

૨૧

પ્રથમ માનવ આંખ ઉઘાડતાં
ઉદયદર્શનમાં થઈ મુગ્ધ એ
તનવ ઉપા નિરખે યત્ની ઉત્સુક—
નિરખી મેં પ્રથમે, હતી તેવી તું.

૨૨

૨૩

સ

ખે સ્મરે, મિલનનું સવાર એ?

જરીક—ના, એ નહિ શબ્દમાં કહું.

પ્રપ્રુક્ષતાં કે શરમાળ પોયણી,

સુમેદ વાયુલહરે ધ્રુજી ઉઠી.

૨૪

સુ

ધ્રામુખતી રેખ રહેજ અનિલે ઉડાડી લટે

જરીક ઝડપી સરાગ, તુજ દેહસૌન્દર્યને

ચહું નિરખવા અમીટ દગથી. છીપાંવું અને

તપા ક્યમ ન સ્પર્શથી તવ સુડોળ અંગાંગના?

૨૫

ચા

રુસ્મિતે! અધરતી તવ લાલિમાને

જેઉં, ચૂમું—ફરી ચૂમું—નહિ તપ્તિ પામું;

જેવો પ્રમત્ત ઉદધિ ધરણી ચૂમે છે

વર્ષો થયાં, નહિ જરી પરિતોષ એને—

કેવો આશ્લેષધેલો અવનિશું રમતો, ખેલતો લાડતો એ !

૨૬

મ

ને શરીર અર્પિયું સુમનગુચ્છશું તે તદા,

ચૂગી લઈલઈ બધી કુસુમમ્હેક મારી કીધી.

પરંતુ તહીં ગુચ્છમાં અધખિલ્યાં ગુલોની કળી

જેવા ગાલો પરે શે નયનથી નિતરે ઝોસ શાં અશ્રુખિંદુ?

૧ સંત વીતી, નવ આત્ર મંજરી
ખરી, પડી યૌવનદેહ મંજરી;
ને ગ્રીષ્મની વાદળછાંચડી મહી

૨૭

ઉગેલ એકાન્ત તળાવને ખૂણે

ઝાંખી લાલાશવાળી ધવલ કમલિની, એવું સૈંદર્ય તારું.

૨૮ વર્ણુપ્રતિમા સમી પ્રણયમૂર્તિ મારે હતી.
વનાન્ત, ગિરિગર્જ્વરે, ઉદધિતીર, ખંડેરમાં
હવે વરસ કૈં જતાં પ્રણયમૂર્તિ શોધું ફરી.

અરે! સમીપ માહરી! જગતમાંહી શોધી વળ્યો?
વિચ્છિન્ન સહુ અંગ, ને વદન ગિન્ન, એવી અહીં
હતી જ પ્રતિમા ખરી, હતી પરંતુ અવશેષ શી.

૨૯ ઈર સ્નિગ્ધ અમી ભરેલ તે
ઉરનું અમૃત આખવા જરા
અનુરાગ ભરેલ આંખથી

૨૯

નિરખું કોમળ દેહમાંહી આ;

મૃદુતા ધવલાં કરેણી

ભપકી કેસુકુસુમની વળા.

શશિ વા મૃદુ પુષ્પપાંદડી

ઉપમાનાં ઉપમાન થાય છે,

નહિ કોઇ થતાં તવાંગની

ઉપમા, જેહ અનન્ય સર્વમાં.

અ યિ મન્મથ! થોભ તું હવાં,
દમતો શેં અમ દેહ આવડો?
કરવા ક્ષીરનીરને જુદાં

મથતા હંસા; અમેં ય હંસલા.

રમતી રવિરસ્મિતેજમાં
પૃથિવી આ લલિતા વિનોદિની,
અલિષેક કરે શશિ અને
રજની રોહની પર્વણી થતી.

રૂપભેદ અભેદમાં શમી
જીવ નિર્લેપ અકામ, તેમ આ
દદ અંધન દેહનાં થતાં
વિસરે છે સઘળું અન્નણતાં.

શિશિરે ઉગતું સવાર આ
અરવા શાંત બધાં સમાધિમાં.
પવને હળવે રહી તહીં
ઝલવી વૃક્ષની એક ડાંખળી.

પ્રિય સોડ મહીં સુતાં સુતાં
સુણતાં ગાન પ્રભાતપંખીનાં,
ફરકે સ્મિતમાધુરી મુખે
સુખની વા સ્વપનાંની કો કહે?

જ હયા ન મુગ્ધ ઉરલાવ, ન પંથ પૂછ્યો,
યાત્રી અમે રખડતા વનમાં, જનોમાં;
પ્રસ્થાનને વરસ કૈંક વિત્યાં, હવે તો
ભૂલ્યા અમે પૂજનઅર્ચનના વિધિઓ.

યાત્રા કરી જીવનતીર્થની એક માર્ગે,
ભાથું લઇ તપનું, મંદિરમાંહી આવી
બાળ્યો બધો ધૂપ અમે સુખદુઃખનો ત્યાં;
યાત્રી દવે જગતમાં ધુમરેખ જેવાં.

ન હિ, નહિ, નહિ, જુઠું; બાળ્યો અનંગ શિવે નહિ.
 'પણે નવવસંતમાં તરુણ કેસુડે ફૂટતી
 કુળી અધુકડી ખીલે; અરુણરંગી એ ડાંખળી

૩૨

પરે કચુતરાં રમે કુહુરવે; તળાવે અહીં
 નહિ જલ, સુકું બધું નિરખતાં ઉડી સારસાં
 જતાં યુગલમાં ભમે; ઉતરતી નિશા ગ્રીષ્મની.

અષાઢ વરસે, અને ગરજતાં ઘને નાચતો
 મથૂર મદમત આ, અરર-એકલો? ના, નહિ,
 સમીપ નિજ પ્રેમની મુરત મુગ્ધ છે ઢેલડી.
 અને પ્રકૃતિમોડશી નૃયુગલી બની જોડલી
 રમે, શરદ ઉત્સવે, ગગનમાં ઢળે ચંદ્રિશ.

નવાંકુરિત, નમ, વા
 શરતભ સુધાભર્યાં.
 બધે પુરુષ-પ્રકૃતિ શિવ અને સતી શાં રમે,
 મનોજ-રતિ જીવતાં અહીં અભિન્ન આ વિશ્વમાં.'

સ રી હું તો ધીમે પ્રિયતમ તણા હાથગહીં ને
 પડી ચંબી ને ત્યાં પ્રિયમુખરતિ એ નિરખતાં
 મળી આંખો બન્ને

૩૩

ઉડ્યા આત્મા સાથે
 વિરાટે એ ત્યાંથી પ્રસરી સહુ બ્રહ્માંડ ભરી દે.

સગર્ભાં બન્નેએ જીવન અગ એ પ્રિય હૃદને
 ચિદાનંદે રાત્રી શરીર મનથી જે પર રહે.

અનંત એ કાલે
 લગ્યાં દેવે સાથે
 'અહા! હોયે રાત્રી સકળ જગના લગે તણી આ.' *

* મોડ અગ. મૌકાર્થીના પ્રાચીનતા અનુવાદ

યુ

ગા ખેલાં અને

હતાં પ્રેમી, આજે

વીત્યાં વર્ષોની કેં અતલ સ્મૃતિના સ્રોત વહીને

મળ્યાં સ્નેહી પાછાં જીવનસરનાં સૌમ્ય નીરમાં.

અને હૈયાં કેરા

જાડા અંધારામાં

ભુલાએલા કોઈ મધુર ગીતના દૂર ધ્વનિ શો

તહીં ગાજે કોઈ દૂરસુદૂરથી એક પડઘો!

વિચારું છું હું એ

સુણે તું એ સાથે?

જુએ જ્યારે સામું ગહન નયને તું, પ્રિયતમે!

અને હંમેશાંનાં સંરલ અભિનન્દે સ્મિત વડે?*

* લિલી સ્પ્રિંગ્ફેલ્ડ એન્ટર્સ્ટેના કાવ્યનો અનુવાદ

કાં

તે જો પ્રેમને તું નિજ રૂપ મહોંથી કાઢતો તંતુ કીટ,
વા તારી પ્રેમધારા ખળખળ ઝરણું ઊભરે એમ વહેતી,
ટીપીટીપી ઘડાતી કનકપટ્ટી સમી પ્રેમરેખા ઉકેલે,

જાડાંજાડાં નવાણો સમ ઊર મહોં જો પ્રેમનો સ્રોત દૂએ,

વેરાને માતરિશ્વા પ્રણય અનિલની દહેર, એવી વહે જો,

વેરે તું પ્રેમનું બી નવકણ અરથે જેમ ખેડૂત ઝોરે,

માતાના પ્રેમભાવે શિશુસમ હલવે પ્રેમ તારો જનોને...

તો તો એ શક્તિ તારી પ્રકૃતિ સમી ખીલે પંચતત્ત્વો પ્રકાશે

યા પ્રેરે કાન્તદર્શી જનપદ ઉલટે એહવી સિદ્ધિ તારી

ને લાઘે આર્ષ દષ્ટિ; અસુરવિજયી તું દેવ જેવો સમર્થ.

અષ્ટાની શક્તિ તારી, આણુઆણુ ભરતો તું વિરાટે સ્વયંભૂ.*

* મિટ્સકિયેવિચના If you reel Loveનો અનુવાદ

તું થી દૂર પડેલો આજે
જીવનવનનો એકલ પંથી
મારગ ભૂલી આવેઆવે
શોધું એ પગલી.

૩૬

શ્રો સજી જયપરાજય-ચક્રમાંથી
સંસ્કારના શિખરપે ગ્રીસ-રોમ પહોંચ્યાં
સંસ્કારિતામહીં ન માનવતા જરાયે:

૩૭

—કાર્યજને દિવસ સત્તર રોમ બાળે!
રે વાસુકિવિપમહીં અમી રહેજ હોશે,
ઐશ્વર્યનું વિપ હલાહલથી ય ભૂંડું.

જે લોકશાસનમહીં ગ્રીસરોમને ના
લાધ્યું, અહીં ભરતવર્ષની પુણ્યબોમે
સીંચે અશોક જગતાપ નિવારવાને
ઐશ્વર્યનું સુભગ મંગલ વિશ્વ માંહે.

એ ધર્મમંગલ થકી જગદાહ વામે,
જેવી વર્ષાપ્રપાતે પૃથિવીઉરતણી વહિઆળે શમે છે.

ઉન્મત્ત આ માનવમેદિનીમહીં
ચાકેલ ધીમાં ડગલાં ભરીને,
ધીરેધીરે ફૂસ ખબો લઇને,
હજુ પધારે જગદુઃખ શામવા.

૩૮

અનંતની વેળ મહીં ય શોધવા,
પુણ્યાળ તારી પગદંડી પ્રીછવા,
આવ્યું ન કે' એકલ સાથ દેવા;
કારુણ્યમૂર્તિ! પ્રભુમું, નમું, નમું.

જે સત્યને પ્રાણ અમૃત્ય અર્પી-
 ને સુક્રતુ જીવન ધન્ય માને,
 સુવર્ણના પાત્ર વડે છુપાયલું
 સ્પર્શ્યું ન તે રોમન-દંડધારીને.

૩૯

ક લિન્દીતીરે ધનશ્યામજીહાવરી
 જ્યોત્સ્નાસરે સ્નાન કરંતી રાધિકા
 પ્રેમેલયું ઉરનું ગોરસ આપવાને
 કંઠ્યકુંજે વનમાલી શોધતી.

‘સખી શું પૂછે મુજને ઘડીઘડી ?
 એ પ્રીત એ અમૃતનેન-માધુરી
 અતૃપ્ત આજન્મ નિહાળતાં હજી
 કહે મુરારિ મળશે મને તહીં ?
 હૈયે જડી મૂરત લાખ યુગથી
 તો યે શમ્યો ના ઉરદાહ મારો.’ *

* મૈથિલી કવિ વિદ્યાપતિનાં કાવ્યનો સાર

સફર

અને બીજાં કાવ્યો

*

મુરલી ઠાકુર

ઋણમુક્તિ વાંછું ઋણમાં દબાતાં,
પુષ્પાંજલિ આ ઇતિ ભાગ્યરેખા.

પૂજ્ય વિદ્યાખા

તથા

કળ્યાણી પહેન સરલાને

૧
વ હે સદ કુલાવતી ઉદ્ધિને ઉરે નાવડી,
 ચહે મન, હું યે કદી સફર કાજ ક્યાં લેપડું!
 તદા સ્મરણ આવિયું: વરસ એક પૂરું થયું;
 ચહે તું ન ચહે ભલે, જીવનનાવ વહેતું રહ્યું.

અને જગત ધૂમવું વહવું પ્રેમ યા વીખમાં,
 હજી મરણ ના મળે વહવું ત્યાં લગી વહેણમાં.

૨
ક હે છે લોક કે 'તારી માતા લાડ લડાવતી.'
 માતાનાં લાડની મારે સ્મૃતિઓ એમ રાખવી !

૩
વ સંત જગોડલે વિવિધ પુષ્પમાલા ગૂંથે,
 મહીં અનિલ ગુંજતો સુરભિજાંટ દેતો રમે,
 લસંત નલભાલ પે લલિત લાનુનો ચાંદસો,
 હસંત મનુષ્યાલના મુખ પરે દળે લાલિમા.
 પ્રમત્ત વિહગો ઉડે પૃથિવી વ્યોમ વેરાધને,
 અને કિલકિલાટથી મધુર સ્વર છેડી જતાં;
 સુહાગ સુરલોક શા, અમલ ઈંદ્રની આંખનો
 દિસે સકલ લોકની ઉઘડતી જતી આંખમાં.

વિરાટ મન મોકળાં સ્વજન સંગ સોહામણાં
 રમે નવ પ્રભાતમાં, સકલ જીવ આનંદમાં.
 ઉપા: નવ ઉદ્યાત એક ક્ષણમાં બધે વિસ્તર્યાં,
 અને ગગનઆંગણે અવલ રંગ ઝોઢી પળી
 ઉપા મગન સુંદરી નવલ નૃલ ત્યાં કેં કરી.
 રહે જગત શોચતું, કળી ન મંદયુદ્ધિ શક્યું.
 અનેક ઋતુ આવી ને જગતમાં ધૂમી ગે છતાં
 હજી નવ-વસંતની જગતને રહી ઝંખના.

દી ઠાં લલિત લોચને સરિતનીર આ નિર્મળાં,
સુણ્યા ધનગભીર શબ્દ ગિરિશૃંગના ભવ્ય શા!
લહી વિવિધ પુષ્પની વિરલ ગંધ હૈયાં ભરી,

અને દિગદિગન્તની વિરલતા લહી જ્યાં જરી,
—થયું સ્મરણુ શ્હેરનું; સ્મરણુ ગ્રામનું એ થયું.
વહ્યાં સ્મરણુમાં બધાં સ્વજન સ્નેહી સંગાથીઓ
લહ્યાં સ્મરણુ તે ય સૌ સરિત શાં વહી એ ગયાં;
રહ્યું ન અવશેષમાં સ્મરણુ શેષ કેં એ હવે.

રહે સ્મરણુમાં શું તે, ઉર અગ્નણુ જાણે નહીં.
હતો પ્રકૃતિ મધ્ય હું, પ્રકૃતિ રમ્ય ખીલી હતી,
થયો વિવશ તેથી હું, હૃદય રાગ્યું સૌન્દર્યના
થતાં અનુભવો ધણા, અનુભવો હજુ એ થશે.
છતાં,—

સદા સ્મરણુમાં રહે અનુભવો ખરા એટલા.

મ ને પ્રણય ભાવ કે સુખની લાલસામાં કદી
જરો જકડશે નહીં સ્વજન બંધુ મિત્રો કરી;
હતી ઉર વસી કદા મિલનઆશ તે જૈ શમી

અને નીરવ શૂન્યતા ઉર છવાઇ જામી રહી.
અકેલ વહતી જતી સરિત દેશદેશે રમી,
છતાં ન ઠરતી ક્યહીં, ત્યમ હું એ ઠરું ના કદી;
અકેલ વનરાનમાં અખિલ વિશ્વમાં આથડું,
સદૈવ અવિરામ હું ભટકતો રહું ક્યાં ન ક્યાં!

અગ્નણુ પગ લાગતાં પથિક ઠોકરે લે કદી,
હું એ વિધિની ઠોકરે ઉછળતો રહું કાંકરો;
અને અકલ કાલના વમણમાં વિટાઇ જતાં
બાલે સકલ સ્થૂલ તત્ત્વ ઉચ્ચેતનાં એ શમે.
ચિતા મમ જલે ક્યહીં ભડભડાટ તો એ તમે,
ન દ્રો' સ્વજન આવશે મરણુ એવું રૂએ મને.

જો જનમ ક્ષીધ મેં વિરલ યાત્ર્ય તો આચર્યું;
 યુવાન આવ હું બન્યો સપનભોમ તે યે સરે,
 મળ્યાં જન ઘણાં જગે, સ્વજન કોકે ક્યાંક્યાં મળ્યાં,
 તદા ચહી દયા કૃપા, વિમલ સ્નેહ યત્કિચિત,
 ચહ્યાં, ઉર વસે ચહ્યું, મૃદુલ ભાવ ઢોળે ચહ્યું;
 છતાં ન ઉર ભીંજ્યું: ઉજડ ભાવિ મારું કહું?
 હઉં સ્વજન હું, તમે સ્વજન જો ખરાં હોવ તો
 ક્ષમા કદિક આપજો ઉણપ-આળની હેતથી.
 નથી ઉર સશક્ત આ, અગણુ કંખથી ધૂજતું,
 ચદ્યું ઘણું ય દોકરે ઉછળતું ઉપાટે રહ્યું.

ઉપાટ ઉછળે ભલે, ઉર ઉપાટ ના આણશો,
 તમે હૃદયગોખમાં અવર કૈંક ખીલાવજો.
 મને—મુજ ઉરે હવે દહન થૈ જવા વાંછના,
 તમે નિકટ ના'વશો; ઉચિત અગ્નિથી નાસવું.
 જલે ઉર, જલે બધાં રુધિર અસ્થિનાં માળખાં.
 પછી સમય હોય તો ફૂલ-ચિતા રહે શેષ તો
 —ફૂલ આંસુથી તર્પજો!

અનેક યુગથી સહી વિકલતા પ્રભો! આટલી,
 વિલીન ક્યમ ના થતી અસહ કૂરતા ભાવિની?
 મને ય, મમ સર્વને કદિક દૂરથી ઝરતી,
 કદી નિકટ આવતાં સકળ ભાન બૂલાવતી;
 રહું સહન ના થતાં, રુદન કોણુ એ લેખશે?
 અને હૃદયદાહને કવણુ એ પ્રભો! દારશે?
 નથી જગતમાં ભર્યાં વિમલ તત્ત્વ શું એહવાં
 વહી જનઉરેઉરે દહનદાહ જે ખૂઝવે?

૮ મ શાણુ! ઉર ડંખતી વિજન ભોમ ગિહામણી,
 જ્યહાં સ્મરણમાં ઉઠે સ્વજનની ચિંતા ધીખતી,
 દિને ન જન કો' મળે, સમીપ વાંસ ના કોઇના,
 નિશાસમય શબ્દ ઘોર જ શૃગાલ વા શ્વાનના
 ઊઠે દૂર-સમીપમાં, નિદરસેર તૂટે કદી,
 અજંપ ફૂર સર્પ શો વિષમ દંશ દેતો દહે.
 ચિંતા સ્વજનની અને સપન શાં જ સંભારણાં
 તરે સ્મૃતિપટે બધાં નિજ વૃતાંત વિસ્તારતાં.
 ઘડો મરણ, જિંદગી, સ્વજન-ચાહનાં તાંડવો,
 અટૂલ મૃદુ ઉરના સરલ ભાવ સંહારતાં.

છતાં હું ઉરથી ચહું,—
 સ્મશાનભૂમિને નમું. વિરલ શાન્તિ પામું જ્યહીં.
 કદા શબ્દ લઈ જવું, શબ્દ થઈ કદા, જ્યાં જઈ
 નિરંતર લહું મીઠી સ્વજનગોદ એકાન્તમાં.

૯ હ તી પણ અમૃત્ય એક, નયનો ભરી નીરખ્યા
 અનેક યુગલક્ષી કૃત્ય કરતા જતા સૈનિકો.
 હતી પણ અજોડ એક, જનતા દીડી ધૂમતી
 પ્રચંડ બલ તેજ શૌર્ય વહતી રણે મોખરે.
 ઉદ્યાં વિરલ પૂર એ, સહજ કલ્પના ના હતી
 કદી ઉતરશે; અને સહજ શાન્તિ વ્યાપી જશે.
 ગયા દિન, થયા 'હતા', નજરમાં ન પાછા તરે,
 ભવિષ્ય જન ના કળે! જગતમાં ન કોએ કળ્યું.
 વિચાર નવ યોજ્યું, નવલ પંથ કે શોધ્યું,
 કરી જગ ગબવ્યું, જનની કૃપા દીપાવ્યું,
 સમર્પણ કરી બધું જગતને ય દેખાડ્યું,
 'આમાર જનની' નાણી પરમ ભાવના પોષ્યું.

વિલાસ ન, વિહાર ના વિભવ ગાણવાની સ્પૃહા! ૧૦
કલા ન, કવિકલ્પના, લલિત ચિત્ર જોવા તૃપ્તા.
મણા ન ઉર કાંઈ એમ મન માનતો હું જનું

અને જગદિપાધિની લપ ન કાંઈ લાગે મને.
સદા સૂરજ ઊગતાં સતત કામ આરંભીને
વળું સરવતી પછી ગૃહ લાણી હમેશાં જ હું,
પછી જરીક જે કંઈ જરૂર દારવાને મળે
લઈ ઝટપટે પડું નિંદરચાંદ થોડી ઘડી,—
અને મળસકે ઉઠી નિયત કામ પે પ્હોંચું જો.
મજૂર મમ દેશ, ને મજૂર હું ય જન્મ્યો ત્યહીં;
સદા ખડ ઉખેડતો, નવીન ખેડતો, વાવતો,
મજૂરી કરતો મરું જીવનખેડ ખેડી સદા.

સુરમ્ય ઉરવાદના સહજ તાર તૂટી ગયા,
હવાં વિરૂપ એ પરે વિફલ અંગુલી ફેરવું,
મળે ન સ્વરમેળ, કાં અજળ મૌન ધારી રહું!
વિચાર શતધા કરું, નવલ ગીત ગાવા ચહું,
મથું જ લલકારવા, થઈ હતાશ પાછો પડું.
ઉઠે ઉદ્ધિમાં અનેક નવલહેર ને ઊછળે
ઊંચે ગગન ભેટવા; ઘડીક ઊછળી વિસ્તરી
વહે હૃદય ભગ્ન થૈ પૃથિવીપાટ ફેલાઈને.
સ્ફુરે અકલ ગીત કિંતુ નહિ વાદ્ય આ ઝીલતું,
રચાય સ્વરમેળ ના નવલ સૂર જ્યાં ઊઠતા,
હતાશ સલિલોર્મિ શા સહજ વેડકાઈ જતા.
તૂટેલ સહુ તારમાં મૃદુલ તંતુ આશા તણો
દીકો; તુરત સળજ થૈ નવલ એકતારો કરી
સર્વ ઉરવાદને ઝણઝણાવી આલાપું હું.

અ તુલ સુખ માણતાં, રસભર્યાં ઉરે રાગતાં,
પરસ્પર હસી રમી નવલ ભાવથી પ્રેરતાં,
કરી આવનવી સખે પ્રણયવાતડી, સર્વ એ
વહું સમયઘોષમાં, નવ ભણે હવે સાંભરે.

હસી; નવ કદી હવે પ્રણયદીપ્તિ ચેતાવશે.
વિદાય સહુ રનેહીઓ ! ગત ન ગોઠડી આણુશે
ઉરે તમ કદી હવે, નવલ સાથમાં રાગજો.
સરે સકલ સ્થૂલ બંધ, સરતા જ છોને હવે !
રહે ઉર ઉડા પડી પ્રણયદોર ના ખોલશે.
હવે મળશું કો દિને નવીન કો વળી સૃષ્ટિમાં,
અબાણુ ઉર ભેટશું, પ્રણયગોઠડી માંડશું
અને વિરહની કરી સકલ વાતડી રાગશું.

૧૫

હ તો હૃદય ઝંખતો, વિરલ સ્વપ્ન કે ગૂંથતો,
અને પરમ કલ્પને વિવિધ દહાણુથી રાગતો;
મને મન ન દુઃખતાં વિકલ તર્કવિતર્કને.

કદી ન ઉર આણુતો, સહજ હર્ષ ના ટાળતો.
અને કદિ કદિ જ જ્યાં અટુલ એકલો હું થતો
હમેશ ઉરવાઘને ઝણઝણાવી આલાપતો,
અકથ્ય રમ ભાવ પ્રેમભર ગીતડાં ગુંજતો.
ગયા દિવસ એ બધા, વિરલ સ્વપ્ન એ તો સર્વાં;
શમી વિરલ કલ્પના, હૃદય શૂન્ય આ તો થયાં;
મળ્યાં હૃદય તો ય આ વિરલ સાથ શેં ના ટક્યા ?
મળી જરીક વારમાં સકલ હર્ષ આટોપિયા.
હવે જીવન જીવવાં વિકલ હાસ્ય દેખાડવા;
જગે સહુ જનો તણાં હૃદય રાગતાં ભાગવાં,
અને પળપળે વિયોગઘડીને રમરી શોગવું !
રહ્યા બસ, સખે, ઊભા વિકટ પંથ વીતાડવા !
સખે ! હૃદય ભેટિયાં, વિરલ મસ્તીમાં રાગિયાં,

૧૬

૧૨

હોવી'તી મારે,
 સખે જાનેમાને,
 કહું છું તે આજે, ઉર ધીરજ ખૂટે ભય થકી:
 'રખે દેતી હાવાં ઉરકૂલ ગિઝાવા વિરહથી.
 પ્રિયે! ગુંજે મારો ઉરભ્રમર એ અંગુળ મહીં.'

૧૩

હો હૃદય કેવડું? ઉદધિ ઊછળે એવડું?
 ન તો વળી જ કેવડું? અસીમ આલ જેવું કશું?
 હજીય અદકું અમાપ જ વિરાટ બ્રહ્માંડથી?
 હશે હૃદય એવું શું મનુજકલ્પના ના કળે.
 કરી કવિત કેટલા કવિવરો મથે માપવા
 છતાં નવ કળાતું કેં ગહન એવું તે શું હશે?
 કહે 'હૃદય હોય તો હૃદયની કળે વાતડી';
 કહે 'હૃદય હોય તો હૃદયની પ્રતીતિ લહે
 અને પ્રણયી એકલાં હૃદયનાં ઉંડાણો કળે.'
 મને ગમ ન કેં પડે, હૃદય છે ન વા, ના કળું.
 હું મે પ્રણયી હોત તો સકલ ભેદ જાતે કળી.

૧૪

શે પ્રિય તું ક્યાંય શું?
 હશે પ્રિય જરૂર તું.
 ન તો ઉર ન આટલું કાંદ ય આમ કંખ્યા કરે.
 કરું કવન કેંક હું, નવ કદી કહીં કો સુણે;
 લવું પ્રણયવાતડી તવ વિના કહે કો સુણે?
 ભમું ભ્રમર જેમ તો ય નવ હું સખે ક્યાં લહું.
 પ્રિયે! પરમ ભાવપૂર ઉરકૂલ એ તાહરું,
 કહે કવણું પંથ એ વિમળ આગ જ્યાં તું વસે?
 ભમી ભવન શોધતો સકલ, એકલો ત્યાં મળું
 તને પ્રિય સખી, અને ઉરભર્યા બધા ભાવ જે
 વહાવી તુજ પ્રેમમાં નવલ આશ આનંદથી
 કેં પરમ દહાણું અકથ સ્વપ્નતાદૃશ્ય હું.

અ તુલ સુખ માણતાં, રસભર્યાં ઉરે રાચતાં,
પરસ્પર હસી રમી નવલ ભાવથી પ્રેરતાં,
કરી અવનવી સખે પ્રણયવાતડી, સર્વ એ
વહું સમયઘોષમાં, નવ ભણે હવે સાંભરે.

હરી; નવ કદી હવે પ્રણયદીપ્તિ ચેતાવશે.
વિદાય સહુ સ્નેહીઓ ! ગત ન ગોઠડી આણુશે
ઉરે તમ કદી હવે, નવલ સાથમાં રાચજો.
સરે સકલ સ્થૂલ બંધ, સરતા જ છોને હવે!
રહે ઉર ઉડા પડી પ્રણયદોર ના જોલશે.
હવે મળશું કે દિને નવીન કે વળી સૃષ્ટિમાં,
અન્નાણુ ઉર ભેટશું, પ્રણયગોઠડી માંડશું
અને વિરહની કરી સકલ વાતડી રાચશું.

૧૫

હ તો હૃદય ઝંખતો, વિરલ સ્વપ્ન કે ગૂંથતો,
અને પરમ કલ્પને વિવિધ દહાણથી રાચતો;
મને મન ન દુચતાં વિદલ તર્કવિતર્કને.

કદી ન ઉર આણુતો, સહજ હર્ષ ના ટાળતો.
અને કદિ કદિ જ જ્યાં અટુલ એકલો હું થતો
હમેશ ઉરવાદને ઝણઝણાવી આલાપતો,
અકથ્ય રમ્મ ભાવ પ્રેમભર ગીતડાં ગુંજતો.
ગયા દિવસ એ બધા, વિરલ સ્વપ્ન એ તો સર્થાં;
શમી વિરલ કલ્પના, હૃદય શન્ય આ તો થયાં;
મળ્યાં હૃદય તો ય આ વિરલ સાથ શેં ના ટક્યા?
મળી જરીક વારમાં સકલ હર્ષ આટોપિયા.
હવે ઝવન ઝવવાં વિદલ હાસ્ય દેખાડવા;
જગે સહુ જનો તણાં હૃદય રાચતાં ભાળવાં,
અને પળપળે વિયોગધડીને સ્મરી શોચવું!
રહ્યા બસ, સખે, ઊભા વિકટ પંથ વીતાડવા!
સખે! હૃદય ઘેટિયાં, વિરલ મસ્તીમાં રાચિયાં,

૧૬

સર્થાં સકલ એ, રહ્યાં સ્મરણુ માત્રમાં કે ગૂંથ્યાં.
થયાં ઉભય દૂર તો વિફલ ગીત શાં ગુંજવાં?

૧૭

ઝણ્યાં પોતાનો તો પ્રિયજન હવેથી વિસરજો,
ચણ્યો કો કાળે તો પ્રિય નવ કદી યાદ કરજો;
લહ્યાં સ્વપ્નો તેનું સ્મરણુ નવ પાછું કદિ થજો,
રહી આઘાં આઘાં ઉભય દિલભાવો લય થજો.
નથી આ સૃષ્ટિમાં જીવન જન કો'નાં નિરમિયાં
ફૂલોની શય્યામાં સુખરૂપ સદાયે વિહરવાં.
વિયોગે શાન્તિ છે; વિકટ ક્યમ તેને વદ કહું?
પ્રીતિતત્ત્વો શામ્યાં નવ કદિ ભલે વ્યક્ત બનતાં.
મળ્યા આત્મા છો હો, નવ કદિ સખે તું મ સ્મરજો;
છૂટયાં તે હૈયાંને નવ જરી હવે યાદ કરજો.
જુદા રૂહેવામાં યે ઉર અખૂંટ આનંદ લૂંટશે.
સ્મૃતિધેલા જેવો પ્રિય નવ કદિ તું બની જજો,
મને સંભારી નાં મધુર પળ કો કિલષ્ટ કરજો;
ભલે તેં કલ્પેલાં મૃદુલ સુખ સૌ યે શમી જતાં,
ગયાં સ્વપ્નો, તો એ સ્મરણુ પણુ છો ને શમી જતાં.

૧૮

ગુંથાયાં હૈયાં જે અવસર યદિ ના મળી શકે,
જતાં ભાઈ તેને સ્વજન ગણીને માફ કરવાં.
ગુંથાયાં હૈયાંને અવસર ન કો ધન્ય અદકો—
ગુંથાયાં જે કાલે અવસર મહા ધન્ય વિરહો.

ગુંથાયાં હૈયાં એ—

ખીલેલાં પુષ્પો એ સ્મિત સહ રમે, મૌન વદને—
ઉચિત સ્મિત લસે મૌન હૃદયે.

ક હો સખિ! કહો કંઈ હૃદયમૌન તૂટે કહો,
કહો સખિ! કહો કંઈ ઉભય મૌન છૂટે કહો.
ચઢે સખિ! પણે શશી જલધિ ઉપરે દૂર ને

અનંત લહરી ભેઠે ઉદ્ધિ યિન્દુયિન્દુ મહીં;
ઉપા નવ સુહાગ દે, સુરભિજાંટ દે પુષ્પને
ન્યહીં ભ્રમર ગુંગતા પ્રણયગીત આલાપતા;
ચઢે ગગન મેઘ ગાઢ જલ સ્યામ હીસે ન્યહીં,
મયૂર મનમસ્ત મત્ત બની નૃત્યકેકા કરે.

સનાતન સુયોગ આ સકલ જોડ નર્તાવતો,
સનાતન વિયોગ શું મનુજ જેલડી માટ તો?
લલે ઉદ્ધિ સોમ ને રવિ નિશા વળી મેઘ ને
મયૂર નવ કૈં વદે; કવિજનો કદા એહનાં
અને ઉભય આપણાં પ્રણયમુગ્ધ હૈયાતણાં
કવે કવિત કોક દિ',—ઉભય આપણે કાં ન તો?

નિ રાશ સખિ છું કહું?—નયન જ્યાં મળે આપણાં! ૨૦
વિપાદ ઉર છે કહું?—મિલન જ્યાં થતાં આપણાં!
મહોત્સવ સખે કહું?—નયનમાં તરે મૂર્તિઓ!

રસોત્સવ સખે લહું?—સજલ જ્યાં બને અશ્રુઓ!

કહું ભરતી ઓટ, કે વિરલ નર્તનો ભાવનાં?

કહું થનગનાટ, કે સરલ વહેણ અંબોધિનાં?

નથી સરિત તું સખી, ઉદ્ધિ હું ન વા યે વળી,

જતાં ઉભય શું નથી? ઉભયમાં નથી શું કહું?

વિપાદ, દુઃખ, સ્પન્દનો, સુખ ન શાન્તિ વા કૈં કળે.

પછી વિવશ શું થવું? વિફલ ચિન્તનો એ ય શું?

નથી નથી વિપાદ, દુઃખ, સુખ, શાન્તિ, કાંઈ આહીં,

નથી સ્વજન, મિત્ર, શત્રુ વળી અન્ય કો વ્યક્તિઓ;

ન શેષ કંઈ એ રહ્યું,

વિશેષ સખી શું કહું?

—ઉભય જ્યાં આહીં આપણે?

અ કળા અંતરભાવ રહ્યા તરી,
પગપળે પીડતા ન કળે જરી;
અતલ આ ઉરમાં તરતાં આહીં
વમળ કૈંક ન શેં અટકે જરી?

ધડીક થોભ પ્રભા ઝરતા શર્શી
પ્રકટ ભાવ કરી, મમ ઉરની
સકળ ઊર્મિ અવિચળ હેતની,
રસ ભરી જરી સ્પષ્ટ વહાવની.

જીવનપંથ તણા સહી ધાવ સૌ
અમર લ્હાણુ લહું ઉરમાં ભરી,
પણુ અગોલ ન ધા હું સહી શકું
જીવનપંથ ન વ્યર્થ કરી શકું.

અ હું હું તુજને' કહું?
નહીં, ઉર ઉઘાડું છે; સુમન શું મૃદુ મૌન એ
લસે વદનપે જરી. રિમતસુગંધ શું કોક દી
લઈ ઉરસુવાસ તું કુસુમ જેમ સંભાળજે.

‘અહો છ તું ય કે?’ પૂછું?
નહીં, સખી નહીં કદી ઉભય ઉરને પૂછવું.
વહું છું વહતો રહીશ જગવહેણુમાં એકલો,
સમીર જ્યમ ગુંજતો પ્રતિક્ષણે સખે એકલો.

‘અહો ન તું મને?’ પૂછું?
નહીં નહિ, નહીં સખી જીગર એટલું હું કરું.
સરે અનિલ ચુંગતો સરિતવહેણુની ઊર્મિઓ
સદૈવ ઉર સ્પર્શતો, વહન થંભવા ઈચ્છતો
હશે!—પણુ મળે જઈ સરિત સાગરે. ચંચળા!
હું યે તવ મળીશ ત્યાં ઉદ્ધિ પાસ વંટોળમાં.

તમે મમ હરે કરી અજળ કો કલા કામિની,
તમે મમ હરે રમી વિરલ ભાત કો પદની;
તમે મમ હરે ભર્યા સુભગ રંગ સંધ્યા તણા,
તમે મમ હરે મઢી સકલ ચારુતા વિશ્વની.

તમે મમ સમીપ ક્યાં?

તમે હર સમીપ ક્યાં?

—અગમ પ્રશ્ન ઊઠે ત્યહીં;

ખન્યાં હર વિમૂઢ આ વિગૂઢ, વીજળીથી વીંધ્યાં

હરે થનગનાટ ને જરીક દોલ અંગાંગના

થતાં હલચ ચિત્ત તો પ્રણયદોલમાં ફૂળિયાં.

‘તમે’, સહજમાં ‘તું’ ને સકલ વિશ્વ પહોંચી ગયું.

‘ઊઠો’, ગૃહિણી ઉચ્ચર્યાં; સકલ સ્વપ્ન ચૂરા થયું.

અધિ! મન્દ પ્રકૃષ્ઠિત આંખલડી,
નિરખું રસભાવ સુધા ઝરતી
અપળા નભવિહુત શી સરતી
હર ચેતન હાસ નવાં ભરતી.

મુખ હાસ સખે! વિમળાં કુમળાં,

ઘડીમાં શમતાં, ઘડીમાં રમતાં

નવલા ઉરદહાવ ભર્યાં ફૂદતાં

રસીલાં હર વાત નવી વદતાં.

તુજ વેધક નેન તણાં કિરણોં,

હર જોણું ન જોણું ધસી સરસાં

રસસેર થકી વિમળું કરતાં

મુજ એકલ શુષ્ક હરે રમતાં.

ઘડી એક રહું નિરખી સખિ હું,

તુજ પ્રેમ તણાં હરગીત સુણું,

ગમ અંતર હાસ્યભર્યું રમતું,

ખસ એક જ એ ઘડી ધન્ય ગણું.

એવી એક અંખના, જાગી મોરે મન્દિરે,
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે.
 કવિની કો રમ્ય કાવ્યઅંખના—
 કે કલ્પનાની ધંખના
 એવી એક અંખના
 જાગી મોરે મન્દિરે—
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે
 કાલના કરાલ સૌમ્ય નૃત્ય શી!
 રુદ્રના પ્રચંડ એક નૃત્ય શી!
 સૃષ્ટિસંહારકાલ નૃત્ય શી!
 એવી એક અંખના કે
 મનડાંના માનવીની અંખના
 જાગી મોરે મન્દિરે—
 ઉરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે

૨૯

હાં રે સખી! આલલાંને ગોખ કોઈ માનવી!
 ગૂંથીગૂંથી તારલાની ચુંદડી ઓઢાડે,
 કે પૃથ્વીને લાડ શાં લડાવે!—હાં રે સખી!
 કદી વાયરાની વીંઝ દે, ને ચુંદડી ઉડાડે,
 કે ફૂલડાંની પાંખડી હસાવે!—હાં રે સખી!
 કદી વીજળીની આંખડી નચાવે,
 કે આલલાં ય ભેદે!—હ રે સખી!
 કદી ચાંદો તો લાનું કદી લાલમાં,
 કે મેઘધનુ કીકીઓમાં ફૂટે!—હાં રે સખી!
 સખી આઘેરાં ગોખમાં કો માનવી!
 કે વાદળાં સંકેલે—
 ને પૃથ્વીને સાદ દેતો દોડે!—હાં રે સખી!
 એના સાદે પૃથ્વીનાં અંગ કાંપે,
 ને સાગર લહેરે!—હાં રે સખી!

ચિન્મય પુત્ર.

(સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત થયેલી નવલકથાઓ. મુંબઈ)

મુદ્રેશ હ. જોશી

મુદ્રેશ

Ret

8G3 Chhin

Joshishu

42460

એવી એક ઝંખના, જાગી મોરે મન્દિરે,
ઊરને અદીઠ કોક મન્દિરે.

કવિની કો રમ્ય કાવ્યઝંખના—

કે કલ્પનાની ધંખના

એવી એક ઝંખના

જાગી મોરે મન્દિરે—

ઊરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે

કાલના કરાલ સૌમ્ય નૃત્ય શી!

રુદ્રના પ્રચંડ એક નૃત્ય શી!

સૃષ્ટિમંહારકાલ નૃત્ય શી!

એવી એક ઝંખના કે

મનડાંતા માનવીની ઝંખના

જાગી મોરે મન્દિરે—

ઊરને અદીઠ કોક મન્દિરે—જાગે

૨૯

હાં રે સખી! આલલાંને ગોખ કોઈ માનવી!
ગૂંથીગૂંથી તારલાની ચુંદડી ઓઢાડે,
કે પૃથ્વીને લાડ શાં લડાવે!—હાં રે સખી!

કદી વાયરાની વીંઝ દે, ને ચુંદડી ઉડાડે,

કે ફૂલડાંની પાંખડી હસાવે!—હાં રે સખી!

કદી વીજળીની આંખડી નચાવે,

કે આલલાં ય ભેદે!—હાં રે સખી!

કદી ચાંદો તો ભાનુ કદી ભાલમાં,

કે મેઘધનુ કીકીઓમાં ફૂટે!—હાં રે સખી!

સખી આઘેરાં ગોખમાં કો માનવી!

કે વાદળાં સંકેલે—

ને પૃથ્વીને સાદ દેતો દોડે!—હાં રે સખી!

એના સાદે પૃથ્વીનાં અંગ કાંપે,

ને સાગર લહેરે!—હાં રે સખી!

છૂપી છૂપી ખેલ કાંઈ ખેલે

ને હાડિયાં હલાવે!

કે ઝરણાં હસાવે!—હાં રે સખી!

હાં રે સખી આભલાંને ગોખ કાંઈ માનવી,

છૂપી છૂપી ખેલ કાંઈ ખેલે,

કે સૃષ્ટિનાં સોણલાં સન્નવે!—હાં રે સખી!

આભના સરોવરે દીઠાં મેં એક દિ'
ચાંદનીનાં નીર તો હેલે ચઢ્યાં,
બિછળા અનંત સેર પસરી અનંતમાં

પૃથ્વીમાં પૂર એનાં રેલી રહ્યાં;

વિરહી વિભાવરીના હૈયે વહ્યાં જહ્યાં

પ્રીતમનાં સોણલાં તાર્જાં થયાં.

હાડે હાડે એને આશાના આશરા

દૈયાનાં સ્મિત એના મુખે ફૂટ્યાં;

એકલી વિભાવરી ને હું ચ હતો એકલો

જગમાં પ્રવાસી બે બિલાં હતાં.

૩૦

ઝૂલે જરી હો! ઝૂલે જરી,
ઊરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી.
ધરતીને ખોળે ને આભલાંની છાંયે,
ફૂલડાંની સંગે ને વાયરાની હાંફે—

પ્રેરણાનો પ્રેર્યો એ ઉલટે ઉમંગે—

ઊરની વાડી મારી ગુંથ રહે!

ઊરદોલ આજ મારો ઝૂલે જરી હો!...ઝૂલે.

૩૧

સંસારી સાથ આ લહેરે જો સોણલે!
આકાશી તારલાનાં તેજ શાં ઝખૂકણે!
હૈયાના કોડ કાંઈ તોડે અખોલડા!

સૌએ ગુંજે પ્રેમગીતો લળી!

ઊરહોલ આજ મારો જૂલે જરી હો!...જૂલે

ધરતી માડી ને મારો સંસારી સાથ આ

હૈયાના હેતનાં મીઠાં યન્ધનં જ્યાં!

ગૂંથી ગૂંથી મેં મારી મનડાંની માળા!

નમું જગતને ને માનવ-માયા!

ઊરહોલ આજ મારો જૂલે જરી હો!

જૂલે જરી હો! જૂલે જરી

ઊરહોલ આજ મારો જૂલે જરી હો!

૩૨

મરે હૈયે અખંડ જલે જ્યોત!
એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
મારે હૈયે અનંત રમે જ્યોત

એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

મારે હૈયે અનંત ભરે જ્યોત

એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

સારા જગના યે ખંડ ખંડ ખૂંદી

અનંત એક જ્યોતિ

કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

પેલા ચાંદાને માસ તો અમાસ,

પેલા સૂરજને નિત્ય એક સાંજ,

મારે હૈયે ન સાંજ કે અમાસ

એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો

મારે હૈયે પૂનમ નિત રેલે

કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.

મારા હૈયાને, નાથ, વચગાળ,
 એક નાનું ય આળ અંતરાય
 ટકે ના પલવાર
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારા જગમાં અક્ષાંડ દે જગાવી
 કે જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો.
 મારે હૈયે અખંડ રમે જ્યોત
 એવી જ્યોત એક ઢૂંઢી રહ્યો. /

સખી, આજ મારે આંગણે આવ્યા,
 સોદાગર સાદા!
 આવ્યા કે ભાતભાત વાનાં,
 સોદાગર સાદા!

સખી, લાવ્યા રંગીન કાંઈ સાડી,
 ગૂંથેલ માંહો વાડી,
 ફૂલોની મહેકક્યારી,
 વેલોની વેલ લાગી,
 સોદાગર સાદા!

સખી, આથમતે ખેર એ તો આવ્યા,
 ને વાતડીએ વાળ્યાં,
 કે રાત રાત માણ્યાં
 સોદાગર સોણાં,
 સોદાગર સાદા!

સખી, એની એ વાતડીનાં લહાણાં,
 એ વાતડીને લહાણે
 બંધેશો વાણ વાયાં,
 સોદાગર સાદા!

૩૩

સખી, ભિગમણે આલતી જે લાલી !
 એવી કઈક લાલી,
 ગુલાબી એક લાલી
 આ આંખોમાં આવી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, ફુલડાંની પાંદડી એ ખીલી,
 કોયલ કુંજ ટૂંકી,
 આંખાની ડાળ ટૂંકી,
 ને દૂર દૂર ભીડી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, એવી પાંદડીઓ ખૂલી,
 કે ખૂલી અધખૂલી
 અંતર ટેરી બારી,
 એ ચોરની એંધાણી,
 સોદાગર સાદા !

સખી, કાલ મારે આંગણે આવ્યા,
 આથમતે આવ્યા,
 ને ભિગતે ચાલ્યા
 સોદાગર સાદા !

૩૪ પેલી નંદજીના લાલમાં લહેરી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 પેલી જોને ચંમુનાને તીર જાતી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 લઈ માથે ગોરસ ઘડો ચાલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 અલી પ્રજની વેરાગણુ ચાલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 ઘડી બ્રહ્માએ રૂપ-રસ વેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 એનાં બાળે નૂપુર ઉર ડાલે, ગોવાલણુ ઘેલી.
 એની આંખડીમાં અમરત હેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.
 સખી સંસારે હાસ્ય એક ગોપી, ગોવાલણુ ઘેલી.
 અલી ઘેલી ઘેલી એક ઘેલી ! ગોવાલણુ ઘેલી.

૩૫

તો વર્ષાની વાદળી નાની રે લોલ, મીઠડાં વારિ વહું.
 પેલા ડુંગરાની ટોચ મારી ડેલીઓ રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ઝાડવાંની સંગ મારે ગોઠડી રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ઝરણાંનાં હાસ્ય મારે ઝીલવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલી નદીઓનાં પૂર મારે ભરવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલા સાગરને ઉર મારે રમવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ખેતરાંની પાળ મારે ધૂમવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં ફૂલડાંની આંખ મારે આંખવી રે લોલ, મીઠડાં
 પેલાં માનવીનાં હૈયાંને ફેરવાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલા વાયરાના વીજ-ધોડે ખેસણાં રે લોલ, મીઠડાં
 પેલી વીજળીની માળ મારા કંઠમાં રે લોલ, મીઠડાં
 હું તો વર્ષાની વાદળી ચાલી રે લોલ, મીઠડાં
 ઝો રે! ફૂલડાં ને માનવી આવજો રે લોલ, મીઠડાં
 કાકુ શ્રાવણને સરવરીએ આવજો રે લોલ, મીઠડાં
 હું તો વર્ષાની વાદળી ચાલી રે લોલ,
 મીઠડાં વારિ વહી.
 હું તો વર્ષાની વાદળી નાની રે લોલ,
 મીઠડાં વારિ વહું.

૩૬

ગંગાજનનાને તીર અમે બેઠે ભાંડુ
 નાની શી ગહુલીમાં રહેતાં છ રે!
 ગંગાકિનારથી જનનાકિનારે
 તુલસીની ક્યારીએ રમતાં છ રે!
 કામળ કદળી, આંખો ને લીમડો
 શીળીશીળી છાંય ત્યાં ફેલાવતાં છ રે!
 અંખો અમેલી જાઈ જૂઈ કંવડો
 મધમધ મોગરો ફેરતો છ રે!

ગંગાનાં ઢિજળાં જમનાનાં શ્યામળાં
 ઊંડાં પાણીડાં વસોવતાં જી રે!
 ગંગાજમના તે જોમ એક માતી જહેનડી
 રમીરમી તીરતીર મહાદ્યાં જી રે.

૩૭

કાચી રે માટીનું આ તો ખોળિયું જી રે!
 કાચી રે માયાનાં વરતે ડૂબવું જી રે!
 કાચાં રે હૈયાને પાણી પહોંચવાં જી રે!
 કાચા રે હાથે તે ટૂપ ફેંકવા જી રે!
 કાચા તે કથળે ને પાણી આધેરાં જી રે!
 કાચા તે કલ્પે પણ પાણી છીછરાં જી રે!
 કાદા તે જગમાં કામ કાઢવાં જી રે!
 કાચા તે ઘડુલે પાણી કાઢવાં જી રે!
 છાયાં રે માયાનાં માથે આભલાં જી રે!
 વાયા રે દુઃખજનના દુઃખવાયરા જી રે!
 પાયા તે પગના સાગ્યા ડોલવા જી રે!
 ચાક્યા તે હાથે વરત છૂટતા જી રે!
 છૂટ્યાં તે વરત, ઘડુલા ઠેકતા જી રે!
 છીછરાં પાણીડે પટ ફૂટતા જી રે!

શરદુત્સવ

(નૃત્ય-નાટિકા)

આ નૃત્ય-નાટિકા નીચેનાં બાલકોએ સંપૂર્ણ સફળતાથી મુંબાઈમાં સર કાવસજી જહાંગીર હોલમાં નૃત્ય દ્વારા દર્શ્ય બનાવી હતી. ગીતના ઢાળ તથા સંગીત-વિધાન શ્રી જગન્નાથ ડોક્ટર, શ્રી પ્રભાકર કૈફીની બી. એ, તથા શ્રી સરલાદેવી ઠાકુરનાં હતાં. નૃત્ય-આયોજન શ્રી નટરાજ વશીનું હતું.

ભજવનારાં બાલકો

કુ. વનલીલા પટેલ, કુ. વસુમતિ ઝવેરી, કુ. પદ્મા ઝવેરી,
કુ. સુશીલા ઝવેરી, કુ. વીણા પરીખ, શ્રી શશિકાન્ત પટેલ,
શ્રી અરવિંદ પંડ્યા, શ્રી મહાદેવીઆ, શ્રી ત્રિભુવન પટેલ વગેરે.

✱

ગીત ૧લું—ખેડૂતની આંતર-બાહ્ય તમ દશાનું દર્શન.

ગીત ૨લું—આકાશ વાદળછાયું જોઈ પ્રકૃતિ ને ખેડૂતનો આનંદ. આશા ને આનંદ પ્રેરિત નૃત્ય.

ગીત ૩લું—રાત્રે વર્ષાએ મહેર કીધી છે. ભૂમિ—એક વખતની તમ ભૂમિ હવે મહેકી રહી છે. લીલીછમ લીલોતરી આંખ કારે છે. ખેડૂત, જીવનના સાથી બળદને પોતાની સાથે ખેતરે લઈ જવા આમંત્રણ ગાય છે. ‘જગતનો સાત’ ખેડૂત ભૂમિનાં પુલકિત અંગ જોઈજોઈ પ્રેરણા લે છે ને ખેડ કરવા જવાની તૈયારીઓ કરે છે.

ગીત ૪લું—ઉપરના કાવ્યના જ અનુસંધાનમાં હવે ખેડૂત એના મિત્ર-મંડળને નિમંત્રે છે. ફકડાએ પણ પ્રભાતનું પ્રેરણા-ગીત ગાયું છે.

ગીત ૫મું—ખેડૂત પોતાનો પાક જોઈ હરખાય છે ને એ સંપત્તિ જોઈ ગીત-નૃત્ય કરે છે.

ગીત છઠું—પૂજન.

મા

નવી! અમે માનવી!

ઊંચેરા ચાલના રાજવી!

સૂણુજે ધા, સૂણુજે ધા!

માનવી! અમે માનવી!

ઊંચેરા ચાલના લોભિયા!

સૂણુજે ધા! સૂણુજે ધા!

ઓ રે! અમે માનવી!—માનવી,

તખ્યાં ચાલ, ધખ્યાં ધોમ—ઓ રાજવી!

સૂણુજે ધા સૂણુજે ધા!

ખર્ચા પાન, ખર્ચા માળ, ઉડ્યાં પંગેરૂં પ્રાણ,

વનવખડો વનચર પ્રાણ!—પ્રાણ!

પુકારે આજ પ્રાણ!

સૂણુજે ધા, સૂણુજે ધા!

માનવી! ઓ રે અમે માનવી!

ઊંચાંઊંચાં વ્યોમ, તારા ધુમ્મટ ધનધોર!

તાકીતાકી આંખડી થાકી—હો રાજવી!

સૂણુજે ધા! સૂણુજે ધા!

અમે માનવી! ઓ રે અમે માનવી!

અમ પ્રાણીના પ્રાણ કેરી આંખડી,

આંખડી આ, ખડી ખડી આજ,

ચૂવે છે પ્રાણ!—ઓ રાજવી!

સૂણુજે ધા! સૂણુજે ધા!

ધોમ ધખ્યાં માળખાંની સૂણુજે ધા! સૂણુજે ધા!

થે

થેઈ થેઈ થેઈ, હે! થેઈ થેઈ થેઈ.

આવો જન જોવ, આવો નલ જોવ.

થેઈ થેઈ થેઈ, હે! થેઈ થેઈ થેઈ-

૩૮

૩૯

આકાશે જો આ ઝાઝા મેઘમાળ !
 આશા ફેરે હાસ્ય!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આવો જનકુલ સાથ, સંમીર સુસાથ,
 ફેલે શીત હાશ, હાશ!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 જોવ, જોવ, જોવ, પેલા નલકુલ રાસ,
 સોહે ચંદ તારા સાર્ય, વાદળ લપાય—
 રમે હોડ આંખ સાથ!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આપાઠી રે હો, ગરજો ગો ઘોર,
 પેલી વીજળી ચોર!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 તડ તડ તડાક ધન ભેદે ઘોર,
 કોઈ નલ હોય?—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 આવો જન-લોક, આવો પ્રાણી થોક,
 પંખેડ શોર ગાજો!—થેઘ થેઘ થેઘ, હેં
 ગાવો સહુ જોર આતમચંડોળ,
 પેલા ત્રાતાનાં જોર, ગીત નવ કોડ,
 થેઘ થેઘ થેઘ, હે! થેઘ થેઘ થેઘ.

૪૦

જ ગને આંધવા, જનમના ગોડીઆ
 તુજ ભણી માનવી મીટ માંડે.
 જગને ભાઈલા! જનમના ગોડીઆ!
 તુજ પરે લાખ આશા અમારી . . . હે જગને
 આજ તો આંગણે, મનખના માળખે,
 ભૂમિના ભાવતી મહેક મહેકે!
 પંખીડાં પ્રાણનાં નવનવાં ગીતડાં,
 કલરવે પ્રાતઃ પ્રાણે ભરી દે . . . હે જગને
 જગને આંધવા! શિવજીના સાથી, ગા.
 તુજ ખરી, ટોકરી ગીતવાયા;
 ચાલ્ય 'લ્યા ભાઈલા, જીવનના જોડીઆ!
 તુજ બળે દે ભરી રંક કોડી . . . હે જગને

અ લ્યા કરહન ફૂકડો જોલ્યો 'લ્યા ઉઠ્ય!
 અલ્યા કરહન ફૂકડો જોલ્યો 'લ્યા ઉઠ્ય!
 મારા બળદોને કાંધ રૂડાં જોતરાં નિહાળ
 હજી ને જોબર લઈ જોતરે હાલ્ય!

હૈય! મારી ધરતીની વાટ,
 જોનાં હૈયાં હુંકાળ!—અલ્યા૦

ઊભો દન કરશું જોડ કાંઈ ખાંત,
 માડી કે બહેન કો લાવશે ભાત,
 બહારી એ જોડ મારી એમાણી માન્ય,
 ધરતીનાં બાળ સૌ ધીંગડ મચાવ!—અલ્યા૦

લીલીલીલી હમ મારી વાડીઓની વેલ,
 આંખડી તો જોલ્ય 'લ્યા અમરત અંજલ્ય,
 મેહુલો આવીઓ ને અંદેશા લાવીઓ,
 ધરતીની રજમાં પ્રાણો પ્રગટાય!—અલ્યા૦

વડવાની વાડીના વેલ શા આપણે,
 જોડ તે ખાંતેથી કરવી સદાય,
 ધરતીને હૈયે આ જોગ્યો ઉભસ!—અલ્યા૦

અ મારો ધાસ કેરો આ ગંજ!
 અમારો આશ કેરો આ પુંજ!
 વાટેવાટે વેલો લાગે, સકલ હસે વંન—અમારો૦

ચિત્ત જોડે, દષ્ટિ પડે—

ચિત્ત જોડે, દષ્ટિ પડે અંતર જાગે આશાગાને,

સમીર વાયે મન્દ—

મન્દ અતિ સુમન્દ—અમારો૦

ગંધભારે પુષ્પ સોહે, ભ્રમર નાચે પરાગતાને,
 અંધુ જાગે બહેની સાથે, અવર કોઈ આતમ ગીસે,
 સોહે જોતર સંધ—અમારો૦

હોડેહોડે ખેતરવાટે—

હોડેહોડે ખેતરવાટે સકલ રમે સંગ.

ધીરેધીરે ખેતર ખેલે ખરૂરૂરૂર અંગ,

ખરૂરૂરૂર અંગ—અમારો.

સૂર્ય તપે, ચંદ્રો માથે, સકલ અંગ રંગ!

પાકની સુગંધ—અમારો.

લાવો, લાવો, આપો આજે માનવ માગે અન્ન!

માનવ માગે અન્ન!

ધીરેધીરે દાતરડાંની જીભ ચૂમે છે વન

સકલ વન અનંત—અમારો.

૪૩

વન જગ વનદું હું

જીવન જગ વનદું... (૨)

પ્રુણ પરિમલ મત્ત મહાર્ણવ,

પુલકિત અંગ વિલંગ... હું

ગંધ વહંતી ધરણી સોહિ!

ખોળે બાલ અસંખ્ય... હું

આભ અનંત, લલિત સુરંગ!

મેઘલ નૃત્ય અનંત... હું

ક્રોધલ કુંજે, મયૂર નિકુંજે!

ટહકત સંગીત સૂરે... હું

આશ ઉછંગે, નિર્ઝર ઉમંગે

ખેલત જાત અભંગે... હું

સાન્ત અનન્તે, માનવ અંગે

જીવન જીવ સુસંગે... હું

પ્રેમલ હૈયે, પ્રાણ સુગંધે.

જીવન સોહત રંગે... હું

જીવન જગ વનદું હું જીવન જગ વનદું.

૨૬૫૬૨